

osvita.pl

Оксана Кошіль,
*викладач циклової комісії з видавничої справи,
культури та української філології
Університетського коледжу
Київського університету імені Бориса
Грінченка
м. Київ, Україна*

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І РОЗВИТОК ДИТИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Основний виклад матеріалу. Оновлення змісту дошкільної освіти спрямоване на забезпечення поступального інноваційного розвитку і передбачає варіативність сутності змісту, що регламентується відповідними чинними документами [1; 4; 8; 12], де враховано актуальну суспільно-політичну, соціально-економічну, екологічну ситуації в країні. На часі гостро стоїть питання підвищення якості дошкільної освіти, зокрема реалізація особистісно-орієнтованого, диференційованого, індивідуального, діяльнісного, інтегрованого, ігрового, середовищного підходів до організації дитячої життєдіяльності в передшкільний період. Цілісний розвиток особистості дошкільника здійснюється з урахуванням інтересів, бажань, потреб вихованців, запитів батьків, а також потенційних можливостей педагогів. Разом з тим, вагомим чинником формування і розвитку дитини-дошкільника постає проектування освітнього середовища дошкільного навчального закладу.

Особливу роль у становленні особистості відіграє її соціальне довкілля, середовище зростання та навчання. Світовій педагогічній практиці відомі погляди реформатора американської шкільної освіти Д. Д'юї. На думку вченого, «довкілля формує розумові й емоційні нахили через залучення особи до різних видів діяльності, що підсилюють імпульси для одержання результатів» [3, с. 19].

У різні періоди розвитку світової педагогічної думки науковці розглядали окремі аспекти середовища в цілому: теоретичні основи щодо проблеми взаємодії людини і довкілля (А. Бандура, Р. Бейкер, Л. Виготський, Дж. Гібон, К. Левін, М. Хейдметс, С. Шацькій та ін.); роль середовища у процесі становлення і розвитку особистості на різних етапах життя (К. Абульханова-Славська, П. Блонській, Н. Крилова, О. Леонт'єв, Д. Маркович, М. Черноушек та ін.). Проблеми впливу освітнього середовища на розвиток дитини дошкільного віку висвітлено у працях У. Бронфенбреннера, Дж. Д'юї, М. Йорданського, А. Макаренка, М. Монтесорі, К. Ушинського, Р. Штайнера та ін., на сучасному етапі розвитку педагогічної думки – Ю. Золотухіної, Т. Киричук, Н. Короткової, К. Крутій, Л. Лохвицької, Н. Михайленко, А. Рейнолдса, П. Стівенса, М. Текстор, Л. Фамілярської, Е. Хігінса та ін.

Сучасні українські наукові розвідки, в яких освітнє середовище розглядається як чинник освіти належать М. Братко, Л. Ващенко, Н. Гонтаровській, В. Желановій, А. Каташову, К. Приходченко, Л. Сергеевій, О. Ярошинській та ін.

Пошуки вищеназваних дослідників дають підстави стверджувати, що освітнє середовище розглядається як модель соціокультурного простору, що в свою чергу є функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між

osvita.pl

якими встановлюються тісні різнопланові взаємозв'язки, спрямовані на становлення особистості.

Відродження середовищного підходу в педагогіці припадає на 90-ті роки ХХ ст. Але дослідження прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і становлення особистості простежуються у працях класиків зарубіжної педагогіки, починаючи вже з XVII століття.

Так, ідею впливу середовища на особистість представив у праці «Материнська школа», 1632 р., творець класно-урочної системи чеський педагог Ян Амос Коменський (1592-1670 рр.). Педагог вважав, що розвиток усіх здібностей дитини варто розпочинати від самого народження, але для цього потрібна відповідна система виховання і сприятливе середовище. Я. А. Коменський порівнював дітей з рослинами, зазначаючи, що «...молоді деревця легше примусити рости так або інакше, ніж доросле дерево <...>, показуючи дітям добрий приклад». Праці Я. А. Коменського дають підстави стверджувати про важливість виховання у створеному освітньому середовищі для всебічного розвитку дітей у перші шість років їхнього життя [6, с. 161].

Дослідники феномену дитинства суголосні щодо оцінки внеску філософії в розв'язання проблематики дитинства і зазначають, що до окресленої теми свого часу зверталися такі визначні мислителі: Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Еразм Роттердамський, М. Монтень, Ф. Бекон, Дж. Локк, І. Кант, Г. Гегель, Г. Сковорода та ін. Зауважимо, що аналіз феномену дитинства в працях вищеназваних дослідників мав досить фрагментарний характер. Більшість філософів античності сприймали існування дитини лише в контексті користі для суспільства. Проте в їхніх працях міститься достатньо рекомендацій щодо

osvita.pl

призначення, змісту і методів виховання покоління, яке зростало з огляду на значущість впливу середовища, в якому перебували вихованці.

Так, англійський філософ, психолог, педагог Джон Локк (1632-1704 рр.) вважав, що таланти вихователів й соціальне середовище, в якому перебуває вихованець, мають вирішальне значення для його особистісного становлення. Наукові погляди Д. Локка щодо впливу освітнього середовища на розвиток дитини висвітлені в філософській концепції, заснованій на принципах емпіризму. У праці «Думки про виховання» («Some Thoughts Concerning Education», 1693 р.) Джон Локк представив власне переконання щодо спадковості та середовища у процесі формування дитини: «Всі ми – рід хамелеонів, які поступово беруть своє забарвлення від речей, що знаходяться біля них» [9, с. 614]. На думку Д. Локка, психіка людини від народження подібна до чистої дошки, або чистого аркуша, де ще немає ніяких записів. Джон Локк зазначав, що «на 9/10-х люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню <...> від правильного виховання дітей залежить добробут усього народу», що свідчить про тверде переконання філософа щодо винятково важливої ролі виховання в розвитку дитини [9, с. 614].

Змістове наповнення і тривалість дитинства змінювалися зі зміною історичних епох. Кінець XVII ст. – початок XVIII ст. характеризуються появою нового образу дитинства, підвищеної зацікавленості вченими світом дитинства, більш чіткими хронологічними і змістовими відмінностями дитячого і дорослого світів, і головне – визнання дитинства як автономної, самостійної соціальної і психологічної цінності та обґрунтування ідей щодо реалізації педагогічного потенціалу освітнього середовища, в якому відбувається розвиток дитини.

osvita.pl

У цей час проблемами дитинства цікавилися К.-А. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Р. Оуен, Ф. Фребель, та ін.

Зокрема французький філософ-матеріаліст Клод Адріан Гельвецій (1715-1771рр.) вважав спадковість і середовище основними факторами психічного розвитку, здібностей дитини. У його концепції загальної рівності людей, індивідуальні відмінності яких є результатом різного соціального становища і виховання, обґрунтовано ідеї залежності людини від умов соціального середовища, вирішальної ролі середовища в розвитку психічних, моральних і інших характеристик особистості. У праці «Про людину» («De l'Homme», 1769р.) Гельвецій дійшов висновку, що “людина – продукт виховання”, не суперечить постулату “людина – продукт середовища”. З одного боку, він наголошував, що виховання – вплив всього навколишнього середовища на формування особистості й підкреслював, що “доброчесності й таланти” є результатом виховання, на яке “закони й форма правління в державі мають могутній вплив”, з іншого, – висловлював переконаність, що на формування людини впливає й положення людини в суспільстві, і коло друзів та знайомих, і предмети, і книги, і нарешті випадок. Важливою проблемою для Гельвеція було вирішення питання: “чим викликаються відмінності між умами людей, різницею у вихованні чи природженими даними?” І з часом Клод Адріан Гельвецій довів, що здібності не є вродженими, а формуються в процесі навчання [2, с. 407].

Французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо (1712-1778 рр.) у педагогічному романі-трактаті «Еміль, або про виховання» («Emile ou de l'education», 1762 р.) обґрунтував основні завдання педагога: сприяти природному росту дитини; створювати умови для розвитку дитини; організовувати сприятливе середовище, в якому дитина матиме самостійність і свободу, яку Ж.-Ж. Руссо

osvita.pl

вважав запорукою ефективного виховання особистості. Важливою умовою реалізації педагогічного потенціалу освітнього середовища Ж.-Ж. Руссо вбачав у єдності трьох компонентів: природа, люди, речі. Учений був твердо переконаний, що «внутрішній розвиток наших здібностей і наших органів є виховання, одержуване від природи; вжиток, який ми навчаємося робити з цього розвитку, є виховання, одержуване від людей; а придбання нашого власного досвіду щодо предметів, які впливають на нас, є виховання, одержуване від речей» [5, с. 210].

Послідовником Ж.-Ж. Руссо можна вважати швейцарського педагога Йоганна-Генріха Песталоцці (1746-1827 рр.), узагальнені погляди якого на сутність і зміст виховання дітей дошкільного віку, представлені у працях «Лінгард і Гертруда» («Lingard och Gertrud», 1781-1787 рр.), «Як Гертруда вчить своїх дітей» («Hur Gertrud undervisar sina barn», 1801 р.). Зокрема, він обґрунтував принципи, зміст, теорію елементарної освіти, головною метою якої є гармонійний розвиток всіх сил і здібностей дитини. На думку Й. Г. Песталоцці, освітнє середовище, яке оточуватиме дитину, необхідно проектувати, базуючись на принципах природовідповідності, гуманізму, моральності, наочності, завдяки яким відбуватиметься гармонійний розвиток всіх задатків людської особистості – інтелектуальних, фізичних, моральних [11, с. 537].

Англійський філософ, педагог Роберт Оуен (1771-1858 рр.) один із перших соціальних реформаторів XIX ст., який працював над пошуком оптимальних умов для формування всебічно розвиненої особистості. На думку філософа, саме від середовища залежить вироблення характеру людини. Відтак, Р. Оуен надавав значну роль довкіллю, як середовищу, що має виховний вплив у процесі формування характеру дитини. Його програмна праця «Новий погляд на суспільство або Досліди про принцип формування людського характеру» («New

view of society, essays on the formation of human character», 1814 p.) пронизана ідеями взаємовпливу середовища й особистості «людина є продуктом середовища <...> залежно від того, хороше або погане матеріальне і моральне середовище, будуть гарні чи погані природа і характер людини» [10, с. 200].

Німецький педагог Фрідріх Фребель (1782-1852 pp.), пропагуючи ідею єдності природи і людини у праці «Виховання людини» («Die Menschenerziehung», 1826р.) зазначав, що «мета виховання – це розвиток природних особливостей дитини, його саморозкриття, а дитячий садок – це середовище, де здійснюється всебічний розвиток дітей». Ф. Фребелем були обґрунтовані принципи створення дитячих дошкільних закладів, в яких задовольнялись потреби дітей у діяльності та спілкуванні, розвитку та знайомству з людським суспільством [13, с. 99].

Роль освітнього середовища для розвитку дитини представив австрійський вчений Рудольф Штайнер (1861-1925 pp.). Зважаючи на особливу відкритість дитини, її захопленість оточенням, дослідник обґрунтував концепцію розвивального (формуального або деформуального) педагогічного середовища, яким є предметний і людський світи. Сутність теорії виховання Р. Штайнера полягає в наданні дитині допомоги для гармонійного розкриття особистості, що може бути особливо актуальною при проблемах особистісного розвитку дитини. Учений наголошував, що «фізичне середовище, яке впливає на дитину, слід розуміти в, можливо, більш широкому сенсі. Його складають не тільки речовий світ, що оточує дитину, але й усе те, що відбувається навколо неї, що сприймається її органами чуття, що із фізичного простору може подіяти на її духовні сили. Сюди належать також всі моральні й аморальні, усі дурні й розумні вчинки, які відбуваються поблизу неї» [5, с. 581].

osvita.pl

Вагомими для нас є дослідження італійського педагога Марії Монтессорі (1870-1952 рр.). Період дошкільного дитинства, на думку педагога-просвітителя, є найсприятливішим для повноцінного розвитку під впливом навчання і виховання. Утілення концептуальної ідеї про те, що життя будь-якої людини є існуванням вільної активності, М. Монтессорі вбачала в організації середовища, найбільш відповідного дитячим потребам, здібностям та інтересам. У праці «Власний посібник Доктора Монтессорі» («Dr. Montessori's own handbook», 1914р.) відома дослідниця зазначала, що «можливості дитини в навчанні безмежні, однак, маючи від народження певні задатки, вона може розвинути їх лише у правильно організованому середовищі та спілкуванні з дорослими» [14, с. 9].

Проаналізувавши основні засади науково-педагогічної спадщини М. Монтессорі, зазначимо, що система практичної педагогіки дослідниці заснована на методі індивідуального спостереження за дитиною і полягає в створенні для неї освітнього «підготовленого середовища», яке має задовольняти її потребу в саморозвитку і розкривати для дорослих її можливості. Зауважимо, що серед педагогічних здобутків в освітньому середовищі М. Монтессорі, є дидактичний матеріал, розроблений педагогом для розвитку фізичних і психічних функцій дитини: інтелекту, волі, уваги, творчості, навчання письма та елементарної математики. Розвиток соціально-педагогічних ідей теорії і практики М. Монтессорі набув всесвітнього визнання завдяки цілісності психолого-педагогічного погляду на особистість, опорі на самостійність та індивідуальність дитини, вірі у величезні потенційні можливості її розвитку [14, с. 9].

Наприкінці ХХ ст. з'явилися перші цілісні концепції дитинства зарубіжних вчених, проте і в них найчастіше розглядався тільки окремо взятий аспект: психологічний, соціологічний, історичний, культурологічний тощо.

osvita.pl

Родоначалником сучасної історії дитинства вважають французького історика, педагога Філіпа Арієса (1914-1984 рр.), який у 1960 р. опублікував працю «Історія дитинства. Дитина і сімейне виховання в давні часи» («L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime», 1960 р.). Він першим зробив висновок про те, що дитинство не просто фаза розвитку людини, а й складне поняття, яке має соціальний і культурний зміст. Дискусії серед науковців викликали твердження Ф. Арієса про те, що ступінь реальної свободи дитинства неможливо оцінити без прийняття до уваги середовища, в якому виховується дитина, а також конкретних умов її виховання [7, с.41].

Отже, ретроспективний аналіз проблеми розвитку дитини в освітньому середовищі дає підстави стверджувати, що становлення історії дошкільництва змінювалося з кількісних характеристик на якісні, що сприяло пошуку найоптимальніших шляхів соціалізації, виховання, розвитку та освіти особистості.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) 2012р. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/>.
2. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання. Пер. з франц. В. Підмогильний// К. А. Гельвецій. – К. : "Основи", 1994. – 416 с.
3. Д'юї Д. Демократія і освіта / Д. Д'юї // – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
4. Дорожня карта освітньої реформи (2015-2025). Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content>.
5. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко,

osvita.pl

Н.І. Белкіна. Заг. ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

6. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. А.И. Пискунова. – М.: Педагогика, 1982. – С. 161.

7. Кон И.С. Ребенок и общество: Учеб. пособ. / И.С. Кон. – Издательский центр "Академия": Москва, 2003. – 336 с.

8. Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-249 від 20.05.2015 року «Щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році». Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3996>.

9. Локк Дж. Сочинения в трёх томах: Т. 3./ Дж. Локк – М.: Мысль, 1988.– 668 с.– (Филос. наследие. Т.103).– С. 614.

10. Оуен Р. Новый взгляд на общество, або досліді із створення людського характеру.// Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки / Р. Оуен. – М. : Просвещение, 1981. – 280 с.

11. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения в трех томах, т. I. // И. Г. Песталоцци. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 537.

12. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16>.

13. Фребель Ф. Дитячий садок / Борисова З.Н., Кузьменко В.У. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. – К.: Вища школа, 2004. – С. 74–103.

14. M. Montessori Dr. Montessori's own handbook / M. Montessori – New York, A. Fredericka stokes company publishers, 1914. – 121 p.

osvita.pl

